

Para... para... para...

Gündelik yaşamımızın içinde olmazsa olmaz bir şey var: para. Alışveriş ederken, fatura öderken, yolculuğa çıkarken kısacası birçok alanda paraya gereksinimimiz var. Peki, yaşamımıza bu kadar girmiş paranın ilk kim tarafından kullanıldığını, tarih boyunca nasıl bir gelişim izlediğini merak ettiniz mi? Acaba "ineğini bana verirsen elimdeki şu yuvarlak metal parçasını sana veririm" diyen ilk insan kimdi? Geçmişten günümüze pek çok şey para yerine ve para olarak kullanıldı. İlk insanlar deniz kabuklarını para olarak kullanırlardı, Mayalar içinse kakao çekirdekleri para birimiydi. Uzun yıllar altın, gümüş gibi değerli metaller para olarak elden ele geçti. Kâğıt paralarsa çok daha yakın bir zamanda ortaya çıktı.

Paranın bulunmasından önce bir mal edinmek için, onu eşdeğerde kabul edilen başka bir malla değiş tokuş etmek gerekiyordu. Takas denilen bu sistemde akla gelen ve olabilecek her şey kullanılıyordu. Tahıl, sebze gibi tarım ürünleri, kümes hayvanları, tuz, büyükbaş hayvanlar, deniz kabukları gibi gereksinim duyulan ve istenilen her şey bir değiş tokuş yoluyla el değiştiriyordu. Bu sistemde bir malın belli bir değeri olmuyordu elbette. Bu tür alışverişlerde karşılıklı gereksinimler ön plana çıkıyordu.

Paranın Tarihçesi

Paranın kullanılmasından önce para yerine geçen birçok şey var elbette. Sözelimi, Eski Mısırlılar alışverişlerinde altın, bakır, gümüş gibi madenler kullanırlardı. Tabnu denen maden halkalarının ağırlığını ölçmek için terazi kullanılırdı. Gerçek anlamda parayı ilk olarak MÖ 7. yüzyılda Anadolu'da yaşayan Lidyalıların bastığı ve kullandığı düşünülüyor. Paranın kullanılmaya başlaması,

aynı zamanda bölgede ticaretin ne kadar gelişmiş olduğunun ve ekonomik yapının güçlü olduğunun bir göstergesi. Kral Yolu denen Lidya'nın başkenti Sardes kentinde sona eren ticaret yolunun bunda etkisi var.

Lidyalılar'ın altın, gümüş gibi değerli madenleri değiş tokuş aracı olarak kullanmaları para biriktirebilmeyi olanaklı kılıyordu. Lidya kralı Krezüs (ya da bizim daha iyi bildiğimiz adıyla Karun) , dünyanın en zengin insanı olarak kabul ediliyordu. "Karun kadar zengin" sözü onun zamanından kalmadır.

Para, ilk kullanıldığı günden beri bir değer ölçüğü, bir ölçü birimi, bir değiş tokuş ve tasarruf aracı oldu. Gerçekten de iki ya da daha fazla ürün arasında bir değiş tokuş olduğunda, her ürünün değerini belirtecek ortak bir ölçü birimine gereksinim

duyuluyordu. Bir insan, ürününü bir yerde para karşılığı satıp, başka bir yerde o paranın karşılığı kadar başka bir ürün alabilir. Bu da ticaretin gelişmesini sağlayan önemli öğelerden biri olarak düşünülebilir.

Para, aynı zamanda değiş tokuşun zaman içine yayılmasını da sağlar.

Sözelimi, değiş tokuş yaparken elma kullandığınızı düşünelim. Alışverişinizi elmalar olgun ve yenebilir olduğunda, çürümeden, kurtlanmadan yapmanız gerekir. Oysa elmaları sattığınızda elinize geçen parayla istediğiniz zaman alışveriş yaparsınız; hatta yapmaz, paranızı biriktirip tasarruf edersiniz. Oysa elmaları biriktirerek tasarruf sahibi olmak mümkün değildir. Elma bekledikçe bozulur, parayaysa bir şey olmaz.

Eskiden madeni paraların üzerinde yazılı olan değer, parayı oluşturan metal kütlesinin ticari değerine eşitti. 20. yüzyılın başlarında bu sistemden vazgeçildi. Günümüzde tedavülde olan madeni paraların üzerinde gerçek

değerleri değil, yalnızca üzerinde uzlaşma sağlanmış temsili bir değer bulunuyor. Tarihte bilinen ilk kâğıt parayı Çinlilerin kullandığı biliniyor. MÖ 100'lü yıllarda Çinlilerin deriden para kullandıkları kayıtlarda geçiyor. MS 800'lü yıllardaysa bunların yerini kâğıt paralar almıştı. Batı'da kâğıt paraların kullanılmaya

başlanması 17. yüzyılın sonlarında oldu. Kişilerin ya da devletin bankalarda bulunan altın ya da gümüş gibi değerli metallerinin karşılığı olan kağıt paralara, buradan yola çıkarak "banknot" adı verildi. İlk zamanlarda bu banknotlar altına ya da gümüşe çevrilebiliyordu. 20. yüzyıla gelindiğinde bu uygulama bırakıldı ve banknotlar yalnızca üzerinde yazılı temsili değer üzerinden işlem görmeye başladı.

Osmanlılar, para birimi olarak akçe'yi kullanmışlardı. Osmanlılarda paralar diğer ülkelerde olduğu gibi ilk zamanlarda değerli metallerden, altın, gümüş gibi akçeler olarak basılırdı. Osmanlı'da ilk kağıt para 1840 yılında basıldı. Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk banknotlar idari, sosyal ve yasal reformların gündeme geldiği tanzimat döneminde tedavüle çıkarılmıştı. Banknotlar, bu dönemde yapılan yenilikler için kullanılmak amacıyla basıldı.

İlk Osmanlı banknotları Abdülmecit tarafından 1840 yılında "Kaime-i Nakdiye-i Mutebere" adıyla, bugünkü dille "Para Yerine Geçen Kağıt", bir anlamda para olmaktan çok para yerine geçen borç senedi olarak çıkarılmıştı. Bu paralar, matbaa baskısı olmayıp, elle yapılıyor ve her birine de resmi mühür basılıyordu. Kaimelerin zaman içerisinde taklitlerinin kolayca yapılması ve kağıt paraya olan güvenin azalması nedeniyle 1842 yılında matbaada bastırılmasına başlandı. Bu dönemde paralar Türkiye'de değil İngiltere, Almanya gibi yabancı ülkelerde basılıyor, sonra Türkiye'ye getiriliyordu.

Osmanlı İmparatorluğu'nda 1862 yılına kadar çeşitli şekil ve miktarlarda kaime dolaşıma sokuldu. Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra da paraların yabancı ülkelerde basılması ve Türkiye'ye getirilmesi sürdü. 1958 yılında Banknot Matbaası'nın kurulmasından sonra paralar Türkiye'de basılmaya başladı.

Hatıra Paraları

Paraların günlük yaşamda kullanılmasının yanında, bir koleksiyon malzemesi olma özellikleri de var. Para koleksiyonu yapanlar için değerli olan bir para türü de hatıra paraları. Bir olayın anısını yaşatmak için özel bir konuyla ilgili olarak yapılan hatıra paraları, tarih, kültür ve toplumsal yaşamdan da ipuçları taşır. Hatıra para basımı, tarihsel gelişim olarak madeni para basımından sonra başlamış, gelişimini sürdürmüş ve 18. yüzyılın sonunda "nümizmatik" bilim dalının kurulmasıyla da bağımsız bir para alanı haline gelmiş.

Tarihte ilk bilinen hatıra paralardan biri, Eski Yunan'da Perslere karşı kazanılan zaferin anısına M.Ö. 479 yılında tedavül parası olan gümüş Atina parasıydı. Roma döneminde MÖ 61 yılında I. Triumvira zamanında Pompeii'nin zaferlerini kutlama anısına Aureus diye bilinen bir hatıra paraya rastlanır. Daha sonra, İmparator

Çeşitli dönemlerde basılmış hatıra paraları...

Augustus'un ölümü anısına çeşitli hatıra paraları çıkarılmıştır. Roma İmparatorluğu döneminde önemli olaylar, çeşitli askeri zaferler, değişik antlaşmalar için hatıra paralar çıkarılmıştır. Çıkarılan hatıra paralar, genel olarak tedavülde bulunan paralardan bazılarının arka yüzlerinin değiştirilmesi, varolan paranın boyutlarının değiştirilmesi veya tümüyle o konuya özel bir paranın basılması yoluyla yapılmış.

Paranın Anatomisi

Çoğumuz paranın üzerinde yazılı olan rakamdan başka bir şeye bakmayız. Oysa kâğıt paraların üzerinde birçok yazı, numara ve şekil bulunuyor. Paraların basılması için kullanılan kâğıttan tutun da mürekkebine kadar her şeyi özeldir. Bunun en önemli nedeni, sahte para basımını önlemek. Sözelimi, 5.000.000 TL'nin yapısının nasıl olduğuna birlikte bakalım: Paranın kağıdı pamuk elyaftan üretilir. Bu kâğıt morötesi ışıktaki parlamaz, ışığı emer. Başka kâğıtlarsa morötesi ışığı yansıttığı için parlarlar. Kağıdın içinde renkli kılcal lifler bulunur. Çıplak gözle görülemeyen bu lifler morötesi ışık altında kırmızı ve mavi renkte parlar.

Orijinal banknotların üzerinde seri numaraları kırmızı ve siyah renklerde yazılıdır. Morötesi ışıkla bakıldığında siyah yazılar yeşil, kırmızı yazılarsa kırmızı yansıma verir. Banknotların alt kenarı boyunca yan yana yazılmış ve ancak bir büyüteç yardımıyla okunacak kadar küçük olan "TCMB" (Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası'nın kısaltması) yazısı bulunur. Ayrıca paraların ön ve arka yüzlerinde

parmakla dokunulduğunda hissedilebilen kabartma baskılar vardır.

Paranın sahte mi, gerçek mi olduğunu anlamanın yollarından biri de "filigran" adı verilen ve yalnızca ışığa tutulduğunda görülen şekillerdir. Paranın ön yüzünden bakılınca solda, arkadan bakılınca sağda görülen beyaz boşluk ışığa tutulup bakılınca bir Atatürk portresi görülür.

Tüm paraların ön yüzünde bir emniyet şeridi bulunur. Normalde kesik kesik görünen bu şerit ışığa tutulduğunda düz bir hat halini alır ve üzerinde "TCMB" harfleri okunur. 5.000.000 TL'lerin ön yüzünde bulunan optik emniyet unsuru, ışık altında şekil değiştirir. Altın renginden yeşile dönüşen özel bir mürekkeple basılan bu bölüm, sahte paralarda renk değiştirmez.

Her iki yandan bakıldığında birbirini bütünleyen beşgen bir motif bulunur. Bunun adına tamamlamalı baskı denir. Ayrıca banknot, yatay olarak göz hizasında ışığa tutulduğunda ortaya ay-yıldız şeklinde bir görüntü çıkar. Paranın üzerinde ayrıca Merkez Bankası başkan ve başkan yardımcısının imzaları da bulunur.

• • • • • Gökhan Tok

Kaynaklar
www.darphane.gov.tr
http://www.tcmb.gov.tr/